

CELİLİ'NİN GAZELLERİNDE ŞERH KAVRAMININ KULLANIMI VE ŞERH REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ

Şevkiye KAZAN*

ÖZET

Klâsik Türk edebiyatı, bütün şairler tarafından kullanılan ortak bir malzemeye sahiptir. Bunlardan birisi de “şerh” kelimesidir. Klasik Türk şairlerinin divanlarında bu kelimeye rastlamak mümkündür; ancak Celili'nin gazellerinde oldukça fazla olması ve “şerh” redifli gazeli dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, “şerh” kelimesinin anlamları üzerinde durulmuş ve bu kavramı şiirlerinde sık sık tekrar eden Celili'nin kişiliği ve hayatıyla, söz konusu kavram arasındaki ilişki tespit edilmeye ve Celili'nin gazellerinde nasıl yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Celili, gazel, klâsik Türk şiiri, şerh etmek, tahlil.

THE USE OF THE TERM ANNOTATION IN CELILI'S GHAZALS AND THE ANNOTATION OF THE ANNOTATION RYHMED GHAZAL

ABSTRACT

Classical Turkish Literature has a common device that is used by all the poets, one of which is the word “annotation”. It is likely to see this word in the Classical Turkish divan poetry, however; it is interesting that there are so many of them in Celili's ghazals as well as his ghazal with annotation ryhme.

In this analysis, the meanings of the word annotation are pointed out. Also the relationship between Celili's character and life and the term itself is tried to be identified as he repeatedly used this term in his ghazals.

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi
Böl. Burdur, sevkazan@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

It is also aimed to reveal how the term takes place in Celili's ghazals.

Key Words: Celili, divan poetry, ghazal, classical Turkish literature, annotation, analysis.

Giriş

Şe-Ra-Ha harflerinden meydana gelen ve fa‘l vezninde olan “şerh” kelimesi, çeşitli kaynaklarda¹ “açma, ayırma, açıklama, bir ibareyi veya eseri açıklama, bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap, açık anlatma, bir eserin metnini kelime kelime, cümle cümle veya beyit beyit açıklayarak oluşturulan eser”²; “Bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama”³; “Anlaşılması zor bir metni beyân, tefsîr ve keşf etmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak.”⁴, “Muhtelif ilim dallarında incelenen bir eser hakkında yazılan açıklayıcı eser.”⁵, “Dinî metinleri anlama, açıklama ve yorumlama yöntemi”⁶ anlamlarındadır.

Edebiyat terimi olarak “bir edebî eseri, bir risâleyi veya bir kitabı kelime kelime açarak, açıklayarak içerdiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleriyle o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü ifadesidir. Bu durum, edebiyat tarihimizde bir hayli yaygın olup bazen küçücük bir risâlenin, bir kasidenin, bir gazelin sayfalar hatta ciltler dolusu şerh edildiğini bazen bu şerhlerin dahi şerhlerinin yapıldığını görmekteyiz. Bu sebeple şerh, tür olarak neredeyse müstakil bir kimlik kazanmış ve zaman zaman asıl eser ihmal edilerek ona yazılan şerhler ön plâna çıkmıştır. Şerhlerde yapılan iş, metnin önce o günün insanının rahatça anlayabileceği bir şekilde takdimi; daha sonra, kelimelerin lugat anlamlarından başlamak suretiyle, edebiyat içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî sanatlar açısından meydana getirdiği bütünlüğün gösterilmesi; en sonunda, o edebî eserin mazmununun yani arka plânda yatan ana fikrinin,

¹Şerh kelimesinin anlam ve açıklamalar için bkz. M.A.Yekta Saraç; Şerhler; Türk Edebiyatı Tarihi, C.II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul, 2006, s.121-133.

²Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005,s.991; Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (Prof.Dr.İsmail Parlatır), Yargı Yay. Ankara, 2006, s.1573; Türkçe Sözlük, 1. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2005, s.1861.

³Hüseyin Kâzım Kadri, Büyük Türk Lûgati, C.III, İstanbul, 1943, s.217-218.

⁴Ali Ekber Dihhudâ, Lûgatnâme, C.18/A, s.307-308.

⁵Carra de Vaux “Şerh” mad., İslam Ansiklopedisi, C.XI, İstanbul, 1979, s.429.

⁶Hakan Yekbaş, “Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.23, Bahar 2008, s.189-217.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

mesajının bulunup çıkarılması ve neticeye gidilmesidir. Bu bakımdan metin şerhleri, edebiyat ve kültür tarihimiz için oldukça zengin malzeme ile doludur ve büyük oranda kaynak değeri taşımaktadır.”⁷

Agâh Sırrı Levend'e göre⁸, her devrin bilgi, inanç ve anlayış özelliklerine dayanan bir sanat, tabiat ve evren görüşü vardır. Metin şerhi, eski eserlerdeki mazmunları anlamak ve onların yazıldığı devri bütün özellikleriyle tanımak için yapılır ve filolojideki metin incelemesinden ayrı bir iştir.

Ali Nihad Tarlan'a göre⁹, metin şerhi “tarihe, kültür tarihine, psikolojiye veya sosyolojiye malzeme sağlayan bir alan değildir. Diğer bilim dallarının bilgilerinden ve metotlarından yararlanır; ama onun kendine özgü kuralları ve yolları vardır. Nihayette bir metin, onu meydana getiren sanatkarın iç benliğini ve o devrin husûsî karakterini bize açıklıkla gösteren değerli bir vesikadır.”

Mine Mengi'ye göre¹⁰, edebî metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmalarıdır. Şerhlerde yapılan iş, kelimelerin sadece lugat anlamlarının verilerek şiirin açıklanması değildir. “Klasik şerhlerimiz, günümüzde metin tespiti, metin tetkiki, metin şerhi, metin şerhi ve izahı, metin tahlili, metin tenkidi, metin çözümlemesi, metin açıklaması, metin eleştirisi gibi terimlerle ifade edilen metin incelemelerinin hemen tamamını kendi şartları dâhilinde ihtiva etmektedir.”

Tunca Kortantamer'e göre¹¹ şiirdeki açıklamalar, şiirdeki ses ve anlam bütünlüğünün oluşturduğu yapı ile bağlantılı olmak zorundadır. Böyle olmadığı durumlarda şerhin bir sözlükten farkı kalmaz. Söz konusu olan şey, kelimelerin yalnızca anlamları değil şerh edilen şiir içerisindeki anlam ve fonksiyonlarıdır. Ayrıca “bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” gerekir.

Şerh, bizde özellikle dinî ve tasavvufî eserlerin anlaşılması için kullanılmıştır. Şerhin tarihî gelişimi ile Türk edebiyatındaki

⁷Muhammet Nur Doğan, “Metin Şerhi Üzerine”, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.422.

⁸Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.12-14.

⁹Ali Nihad Tarlan, Metinler Şerhine Dair, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981, s.191-192.

¹⁰Mine Mengi, Metin Şerhi Tahlili ve Tenkidi üzerine Düşünceler, Dergâh, C.VIII, S.93, 1997, s.9.

¹¹Tunca Kortantamer, Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ege Üniv. Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay., S. VIII, İzmir, 1994, s.2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

manzum ve mensur şerh çalışmaları hakkında önemli bilgiler veren Ömür Ceylan'a göre¹² "Türkçe manzûmelere yapılmış şerh külliyyatımız toplu halde gözden geçirildiğinde, Tâhirü'l-Mevlevî'ye kadar yapılmış bütün şerhlerin tasavvufî manzumelerden seçildiğini, hem şâir hem de şâirhlerin mutasavvıf olduğunu görüyoruz. Bu durum Türkçe şiirleri şerh etme geleneğinin tasavvuf erbâbı arasında tesis edildiğini ve daha da önemlisi bu şerhlerin tasavvufî terbiyenin yaygınlaştırılması amacıyla birer eğitim aracı olarak kaleme alındıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, kabul edilmelidir ki günümüzde Türkçe şiir şerhinde uygulanan usûllere bir gelenek ve zemin aranıyorsa o gelenek ve zemin bu şerhlerde gizlidir. Ayrıca bu, tasavvufun yalnız sûfî sanatçılarınca işlenmediği, aksine onlardan çok daha bedî bir şekilde Divan şâirlerince mısralarda mezc edildiği düşünülürse, bu şerhlerdeki remizler dünyası ve bu dünyanın kurulmasında istifade edilen ipuçlarının tespitinin ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir olur."

Türk edebiyatındaki Mesnevî şerhlerinin muhtevaları, yöntemleri ve üslupları hakkında bilgiler veren Şener Demirel'e göre¹³ dinî-ahlâkî ve tasavvufî metinlerin şerhiyle başlayan Eski Türk edebiyatındaki metin şerhi geleneği, zaman içinde edebî metinleri içine almış ve giderek daha zengin bir içeriğe kavuşmuştur. Edebiyatımızdaki şerh geleneği genellikle Sadi, Hafız, Attâr ve Mevlânâ gibi şahsiyetlerin Farsça eserlerinin şerhiyle şekillenmiş ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sine yapılan şerhler bu geleneğin en önemli halkası olmuştur. Şerh geleneği büyük ölçüde Kur'an-ı Kerim tefsirlerinin bir uzantısı olarak da kabul edilebilir. İlk başlarda sadece dini metinlere yönelik söz konusu tefsir çalışmaları zaman içinde hem içerik hem de yöntem değiştirerek din dışı metinleri de içine almıştır.

Şerh etmede şâirh, genellikle, metinden bir parçayı alır ve hemen altına aldığı metni çeşitli yönleriyle açıklamaya koyulur, kendi görüş ve tenkitlerine de bazen yer verir. Daha çok basma kitaplarda metnin ayrı, şerhin ayrı verildiği de olur. Şerhin üzerine yapılan açıklama türü çalışmalar ise hâşiye, hâmiş, derkenar, ta'lik diye adlandırılır. Bugün bunlar için dipnot denebilir. Bu tür açıklamalar metnin bütününe değil bir kısmını bazen bir kelimeyi ele alır.¹⁴ Bu kelimelerde küçük farklılıklar olmasına rağmen birbirinin benzeri olarak da kullanılmaktadır. Eski eserlerimizde derkenar yani sayfa kenarına not düşürme şeklinde görüleceği gibi bir başka eser arasına

¹²Ömür Ceylan, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi, 2000, s.18.

¹³Şener Demirel, Dinle Neyden (Mevlânâ'nın Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Çalışma), Araştırma Yay., Ankara, 2005, s.115.

¹⁴Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay. c.8, İstanbul,1980, s.138.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

yeri gelmişken mısra, beyit ya da cümlelerin şerh edilmesi şeklinde de karşımıza çıkabilir.

Kur'an'da şerh kelimesi "İnşirâh" suresinin birinci ayetinde geçmektedir: "*Elem neşrah leke sadreke*" (*Göğsünü senin için şerh etmedik mi, yarıp genişletmedik mi?*) meâlinde geçen bu kelime; "eti ve benzeri şeyleri açmak, yaymak yani açıp genişletmek"¹⁵ anlamındadır. Şerh-i sadr, göğsü açmak; ilâhî bir nur ve Allah tarafından bir gönül rahatlığı ve bir ruh ile onu genişletmektir.¹⁶ Tefsircilerin "şerh-i sadr" ile ilgili iki görüşü bulunmaktadır: Birincisi,¹⁷ Hz. Muhammed'in çocukluğunda veya peygamberliği sırasında ya da İsrâ gecesinde cismanî bir ameliyat suretinde göğsü yarılarak kalbi çıkarılarak yıkanması ve yine yerine konduktan sonra iman ve hikmetle doldurulmasıdır. İkincisi, "şerh-ı sadr"dan amaç, sonucu marifet ve itaat olandır ki bunu da birkaç şekilde açıklamışlardır.

¹⁵Elmalı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s.518.

¹⁶Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay.,İstanbul, 1991, s.451.

¹⁷(<http://www.darulkitab.com/oku/kuran/tefsirler/elmalitefsiri/94.htm>).

Maddî kalp yıkanmasının iman, ilim, hikmet, şefkat gibi manevî şeylerle ilgisi bulunduğu inanmayanlar bu konudaki rivayetleri mantıklı görmeyerek reddetmişlerdir. Maddî temizliğin manevî temizlikle ilgisi olduğunu düşünenler ise bunu kabul etmekle beraber burada amacın o olduğu konusunda da ısrar etmemişlerdir. Hz. Muhammed "*Ben Beyt'in yanında uyur uyanık arası bir halde iken içinde Zemez suyu bir altın tasla bana getirildi, göğsüm şuraya ve şuraya kadar yarıldı. Derken kalbim çıkarıldı. Zemez suyu ile yıkanıp tekrar yerine kondu; iman ve hikmetle dolduruldu. Sonra Burak getirildi. Onun üzerinde Cebrail ile beraber gittim. Ta dünya semasına vardık...*" buyurmuştur. "Göğsü yarmak"tan asıl maksat, iman ve hikmetle hakikatin açılmasıdır ki, cisimler onun için çalısır ve ona feda edilir. Hakikatte bir elem olan cismanî ameliyatlar onun bir vesilesi olmak itibarıyla kolaylıkla aşılabılır. Alûsî der ki: Şerhin aslı dağıtma ve genişletme olup "izah" manasında olduğu gibi nefsin ferahlığı anlamında da kullanılır. "Allah her kimi hidayete erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar. Her kimi de sapıklığa düşürmek isterse onun da kalbini daraltıp sıkıştırır."(En'âm, 6/125). Hz. Muhammed'in sinesi "Müminler için kanadını indir."(Hicr, 15/88) emri gereğince bütün müminlere şefkat ve merhametle açıktır. "Göğsünü açmadık mı?" denilmekle yetinilmeyip "senin için" denilmesinde "Benim için değil, senin için açtık.", "Aleyhine değil, bütün sonuçları hayır olmak üzere lehine açtık ve yarıdık." anlamları vardır. Nitekim "Nihayet kendilerine verilen şeyler sebebiyle ferahladıkları zaman ansızın kendilerini yakalayiverdik. Hepsî bütün ümitlerinden mahrum düşmüşlerdir."(En'âm, 6/44). "Bilmeyecekleri yönlerden onları derece derece düşüşe yuvarlayacağız."(A'râf, 7/182) buyrulmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

1. Celîlî'nin Gazellerinde Şerh Kelimesinin Kullanımı

Celîlî'nin gazellerinde “şerh” kelimesi hem “açıklamak, anlatmak, dile getirmek” hem de “açmak, yarmak, deşmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Şerh kelimesinin geçtiği beyitler incelendiğinde “şerh eden” ve “şerh edilen” varlıkların yanı sıra “şerh araçları”nı da görüyoruz. Şerh araçlarının büyük bir kısmı insan bedenine; ikincisi insanın ifade araçlarına; üçüncüsü de tabiat unsurlarından elde edilen şerh araçlarına aittir.

Şerh eden	Şerh edilen	Şerh araçları
sabâ, nâme, şair, âşık, mûy/kıl, kopuz, saz, şafak, zebân/dil, giyâh/ot, kâsıd/postacı, hâme/kalem, âh, dîde-i giryân, çeşm-i hûn-bâr ...	yara, zahm-ı sîne, dert, gam, derd-i derûn, cism-i zâr, dâğ-ı dil, âteş-i dâğ-ı dil, sûz-ı dil, âteşîn-dil, şu'le-i dâğ-ı dil, gam-hâne ...	nâme, kalem, kıl, kopuz, nâme, şafak, giyâh, cân-ı efgan, hüdhüd, okumak, varak, tûmâr, gönül göynükleri, gönül, güftâr, dîde-i giryân, çeşm-i giryân, sirişk ü çehre, dil, tûmâr-ı sipihr, yazmak, ateş, yara, vuslat, subh, nâme vü efgan...

a. Şerh: Açıklamak, Anlatmak, Dile Getirmek.

Sabâ-şerh-(yara)

Sabâ, âşık ile sevgili arasında haber taşır. Cefa, sevgiliye ait bir özelliktir; ancak sonuç itibarıyla âşıkla ilgilidir.

Şair, sabâ rüzgârına seslenerek cefa kılıcından yaralandığını sevgiliye anlatmasını, açıklamasını ve sevgilinin kendisine merhamet etmesini dilemektedir. Beyitte “şerh kıl” ifadesi, derdini anlatmak, dile getirmek anlamında kullanılmıştır.

Şerh kıl tîg-ı cefâdan başuma ne geldise

Ola kim yaram bilüp rahm ide yârüm ey sabâ

(G.4)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Beyitte “tîğ-ı cefâ” soyut-somut bağdaştırmaya güzel bir örnektir. Şairin içinde bulunduğu durumun sebebi, sevgilinin kendisine cefa göstermesidir. Ancak bu durum ortaya konulurken soyut bir kavram olan cefa kelimesi somut bir unsur olan tîğ/kılıç ile ilişkilendirilmektedir. “Şerh kıl” ifadesi ile “tîğ” arasında ilgi söz konusudur.

Muy/kıl- şerh-(derd-i derûn, cism-i zâr)

Âşığın teninde her kılın başı, bir dil olsa yine de içinin derdini sevgiliye şerh edemez.

N'ola ger her ser-i mûyum tenümde bir zebân olsa
Sana şerh idemez derd-i derûnum bir zebân tenhâ

(G.25)

İnsan bedenindeki kıllar, metafizik olan mana batnının dışarı yansımaları yani şerh araçlarıdır. Onların her biri, bir dil olsa da manayı tam olarak ortaya koyamaz; çünkü çok fazla sırra sahiptir. Beyitte “şerh idemez” ifadesi, “derdini anlatamaz, dile getiremez” anlamındadır.

Âşığın inleyen, acı çeken cisminde yer yer görünen sevgilinin okları değildir. Âşığın her bir kılı, sevgiliye şerh etmek için, bir dil olmuştur. “Şerh kılmak”, derdini anlatmak, dile getirmek anlamındadır.

Degül peykânların yer yer görünen *cism-i zârumda*
Saña her bir kılum şerh kılmağ için bir zebân olmuş

(G.156)

Kopuz-saz- şerh-(dert, gam)

Divan şiirinde yer alan kopuzun en çok vurgulanan özelliği “aşk kopuzu” olması ve âşıkla birlikte aşk acısı çekmesidir.¹⁸ Sevgili eline ne zaman kopuzu alsın, kopuz âşığın sinisinin gam ve derdini feryat ederek şerh eder:

Nâle eyler eline alsın kaçan yâr kopuz
Şerh ider derd ü gam-ı sîne-i efkâr kopuz

(G.177)

Gamın görüldüğü yer, âşığın gönlüdür. Gönül, gamdan harap bir haldedir. Kopuz, gam ve dert şerhini tekrar eylese, meclis ehlini gönül yakan sözler yakar.

¹⁸ Bkz.Neslihan Koç Keskin, “Dede Korkud’un Kopuzundan Osmanlı Şiirindeki Aşkın Kopuzuna”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter 2008, s.72-88

Ehl-i bezmi umaram nâme-i dil-sûz yakar
Şerh-i derd ü gamumu eylese tekrâr kopuz

(G.177)

Şairin “nâle” denilen dertli, ciğeri yanık bir sazı vardır ki bu da hâl diliyle gamını yer yer şerh etmekte yani dile getirmektedir:

Şerh iderdi gussamı yer yer zebân-ı hâlle
Nâle derler adına göynüklü sâzum var idi

(G.371)

Zebân- giyâh-şerh-(gam)

Kıyamet, bu dünyanın sonu ve ahiretin başlangıcıdır. Sevgiliye bizzat “kıyamet” ismiyle hitap edilmiş, özellikle âşıkta uyandırmış olduğu etki ifade edilmeye çalışılmıştır. Mahşer, bütün canlıların dirilip toplandığı yerdir. “Âşığın canını veya gönlünü istersen dirilt, yaşat; istersen öldür” diyen şair, giyâh kelimesiyle de mezarında biten otlardan söz eder. Giyâh, aynı zamanda “dil”in benzetilenidir:

Gamum şerh itmege saña zebânüm ne giyâhum ne
Beni gel hey kıyâmet gel gerek dirgür gerek öldür

(G.106)

Leblerine cân-efgârum gamını şerh kıl
Gül yüzine karşı eşk-i lâle-fâmum eyle ‘arz

(G.167)

“Gamım şerh itmek”, “gamını şerh kıl” ifadeleriyle “gamını dile getirmek, anlatmak” anlatılmıştır.

Hüdhüd, Süleyman Peygamber ile Seba melikesi Belkis arasında haber getirip götürün çavuşkuşu olarak da bilinen bir kuştur. Âşığın dili, hüdhüd kuşu da olsa ne yazık ki gamını güzel sūsene şerh edemez. Susam çiçeği de denilen sūsene, sivri ve uzun yaprakları sebebiyle anılır. Beyitte zebanla ilgi kurulmuştur.

Zebânüm olsa hüdhüd idemez şerh
Gamum ol sūsene-i zîbâya heyhât

(G.50)

Giyâh/ot- şerh-(dert, gam)

Giyâh, bazen sevgilinin ayva tüyleri bazen de saçı için benzetilen olur. Aşağıdaki beyitlerde mezarda biten ot olarak düşünülmüş ve dil ile ilgi kurulmuştur. Âşık, sevgiliye kavuşamamanın verdiği dert ve gamla ölürse, mezarda biten otların sevgiliye kendi durumunu anlatmasını ister.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Ölürsem *şerh ide derd ü gamumdan*
Giyâhum sen gül-i ra'nâya heyhât

(G.50)

Şairin içinde bulunduğu sıkıntıyı, derdi otlar bile şerh edemez, açıklayamaz.

Sâye-i servûñ beni hâk itse gelseñ kabrûme
Gussamî şerh idebilür mi giyâhum bilmezem

(G.263)

b. Şerh: Neden-İçerik

Şafak-şerh-(dâğ-ı dil)

Yüzün kitap ve sayfa olarak düşünülmesiyle hat kelimesinin taşıdığı yazı, çizgi anlamları söz konusudur. Ayva tüyleri, şekil ve renk bakımından bu sayfanın üzerindeki yazı ve çizgilere benzetilir.

Toludur hûnîn-sahîfeñ hatt-ı cân-âşûbdan
Ey şafak *dâğ-ı dilüm şerhi* için defter misin

(G.293)

Bu beyitte şair,“kızıl” bir manzara çizmektedir. “Şafak” kırmızı; “gönül” kırmızı; şairin yaralı göğsü, kırmızıdır. Ayrıca deftere yazılan yazıların da kırmızıyla yazılması hayal edilebilir.

Nâme-şerh-(gam)

Şair, name/mektuba seslenerek “ey name sevgiliye içinde bulunduğum gamın nedenini, içeriğini sen ilet, ola ki senin bu sessiz, yavaş bir şekilde dile getirdiklerin onun gönlünü yumuşatır.”demektedir.

Yâre ey nâme *gamum şerhin* sen ilet ola kim
Göñlini nerm eyleye âheste takrîrûñ senüñ

(G.197)

Şair, halet-i ruhiyye içinde, derdini sevgiliye anlatacak bir varlığa ihtiyaç duymakta ve bunu da name ile gerçekleştirmek istemektedir.

c. Şerh: İçindeki Arzu ve İsteğin Anlatımı

Gözyaşı-şerh-(za'f, iştiyâk)

Şair, gözyaşına seslenerek, zaafını bildirmek için mektup yazmasını; özlem, arzu dolu şerhini o defterde toplamasını ister. Göz ve göze ait unsurlar şerh edici, açıklayıcı özelliğe sahiptir:

Za'fumı bildürmek için nâme yaz ey gözyaşı
İштиyâkum şerhini derc it hem ol tûmârda

(G.339)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Bir önceki beyitte name ile derdini yâre anlatmaya çalışan şair, bu beyitte ise gözyaşlarından medet umuyor ve gözyaşlarına seslenerek, ondan içinde bulunduğu za'fî (derdini dile getirmede acz içinde olma, bunu yapacak gücü kendinde bulamama gibi) dile getirecek bir name yazmasını istiyor. Beyitte gözyaşının name yazması orijinal bir hayal ve aynı zamanda bir teşhis sanatıdır.

Şair (âşık)- şerh-(vefa vü mihir)

Sevgili, âşığına karşı ilgisiz ve acımasızdır. Âşık, vefa ve şefkat şerhini yazmak ister; ama kaleminin hatalı yazmasından dolayı bir türlü yazmayı başaramaz:

İstedüm şerh-i vefâ vü mihriñe uram rakam
Her ne deñlü kasd kim kıldum kalem yazdı galat

(G.172)

Kâsıd/postacı-şerh- (âteş-i dâğ-ı dil, sûz-ı dil)

Şair, postacıya seslenerek şevk mektubunun kıvılcımlarından, kötülüğünden sakınmasını; o mektup rulosunda gönül yarasının ateşinin şerhinin olduğunu söylerken bir diğer şiirinde de gönül ateşinin kıvılcımından, kötülüğünden sakınmasını; gönlünün keder dolu gam mektubunu taşımakta olduğunu söyler:

Nâme-i şevküm şîrârından sakın kim kâsîdâ
Âteş-i dâğ-ı dilüm şerhi var ol tûmârda

(G. 339)

Sûz-ı dil şerh idür ey kâsîd şerârından sakın
Yâre dil gam-nâme-i endûhgîn irsâl ider

(G.77)

Hâme/kalem- şerh- (âteşîn-dil, gam-hâne)

Celîlî “kalem, ateşli gönül şerhini gam mektubuna yazdı. Acaba demir gibi olan gönlüne mektup tesir eder mi?” demekte ve istiare yoluyla sevgiliden söz ederek “âhenîn gönül” ifadesini kullanmaktadır.

Çü yazdı âteşîn-dil şerhini gam-nâmeye hâme
‘Aceb mi âhenîn gönline te’sîr eylese nâme

(G.335)

d. Şerh: Açmak, Yarmak, Deşmek

Şerh, kelimesi “açıklamak, izah etmek” anlamlarının yanı sıra inşirah yani “açma, yarma, deşme, genişletme” anlamlarında da kullanılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

Âh-şerh-(göñül göynükleri, şu'le-i dâğ-ı dil)

Âşığın gönül yanıklarını, âhı şerh etmiş yani açmıştır. Bu yüzden âşığın sinesi kanla dolmuştur. Bu yaralara sebep sevgili yüzünden çekilen âhlardır. Yara, yarıktır ve kanlıdır. Âşığın sinesinde açılan yaralar, aşk metninin şerhi olarak düşünülür.

*Göñül göynüklerin şerh itdi âhum sine kan teldi
Zihî efsâne-hân kim kerem oldı böyle hengâme*

(G.335)

Yukarıdaki beyitte şerh etmek, “açmak, yarmak, deşmek” anlamlarında geçerken aşağıdaki beyitte ise “şerh” kelimesi “açıklamak, anlatmak” anlamlarında geçmektedir. Şair, “âh”a seslenmekte ve “gönlü çelikse mum gibi yumuşat” demektedir:

*Şerh kıl şu 'le-i dâğ-ı dilümi dil-dâre
Göñli pûlâd ise ey âhum anı mûm eyle*

(G.345)

Şair, “sinemin yarasını ağlayan gözlerim sana şerh eder” diyerek gözyaşının tane tane dökülmesiyle birer birer, teker teker açıklamak anlamındaki şerh etmekle ilgi kurmuştur. Ayrıca “pinhân” olan “zahm-ı sine”, “peydâ” olan ise “çeşm-i giryân”dır. Gizli olan gönlü görebilmek için vücudun yarılması gerekir. Bu yüzden “zahm-ı sine”nin “şerh” edilmesi, yarılması gerekir. Gam, gizlidir, görünmez. Acı ve üzüntüdür; rûşen olmaz. Beyitte rûşen, peydâ-pinhân tezatı vardır:

*Zahm-ı sinem şerhin eyler çeşm-i giryânım saña
Gerçi kim rûşen durur peydâ vü pinhânım saña*

(G.3)

Gözyaşı döken âşığın gözleri, gamlı olması sebebiyle, daima kanlıdır. Sine, sevgilinin cefasının ve âşığın çektiği acıların açıkça görüldüğü yerdir. Sine, insanın gövdesinin belinden başına doğru ön ve içinden kalp ile ciğerleri kapsayan üst kısmı yani göğüs, bağır veya sadr dediğimiz yerdir. Âşığın sinesinde açılan dilim dilim yaralar aşk metninin şerhi olarak tasavvur edilmiştir. Onun üzerindeki kırmızı yaralar yarılmış, parça parça olmuştur. Şair; yarık yarık, parça parça sinesinin şerhinin bitebilmesi için kanlı gözyaşlarının kanla yüz yıl yazması halinde ancak sonuçlanabileceğini anlatır.

*Şerha şerha sinemüñ şerhi nihâyet bulmaya
Kanla yüz yıl yazar ise çeşm-i hûn-bârum benim*

(G.243)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

2. Celîlî'nin Hayatıyla İlgili Bilgiler

Kaynaklar, Hâmidî-zâde Celîlî'nin doğum yeriyle ilgili değişik bilgiler vermelerine ve bu konuda bir kararsızlık yaşamalarına karşın onun iyi bir öğrenim gördüğü noktasında birleşirler. Sehî, Celîlî için “ ulûmı tertîb üzre görmüştür. Âhır ferâgat idüp tasavvufa meyl eyledi.”¹⁹ derken Âşık Çelebî ise “... Celîlî küçükden şâ'ir ve envâ'-ı fûnûn-ı nazma kâdirdi. 'Ulûma sülûk idüp târîk-ı mu'tâda revân olup gâyet-i hareketin hizmet-i mevâlî ... Sehî Beg ıstîlâhınca târîkini tekmlî idüp dersin görmüştür.”²⁰ demektedir. Hasan Çelebî'nin Tezkiretü'ş-şu'arâ'sında²¹ “Evâ'il-i hâlinde kesb-i 'ilm ü kemâle iştigâl idüp dânişmend olduktan sonra aklına ihtilâl gelüp terk-i temennâ-yi câh u celâl idüp ...” sözlerinden de Celîlî'nin bilginlik derecesine ulaşmış olduğunu anlıyoruz. Celîlî; Âşık Çelebi ve Âlî gibi, ileride kendi hayatını yazabilecek kimselerle tanışma şerefine ulaşmış bir şairdir.

Tezkirelere göre, bir ara İstanbul'da yaşayan şair, İstanbul'un eğlence âleminde kendisini alamamıştır. Zaten kendisi de şiirlerinde bu durumu dile getirmekte ve “İstanbul'un şarabı ile güzelleri Celîlî'ye yol kesendir. Celîlî kendisini bunlardan nasıl kurtarsın” sözleriyle hem kendisine haklılık payı çıkarmakta hem de durumdan yakınmaktadır:

*Nice kurtarsın dil ü dînin Celîlî dostlar
Râh-zendür çün şarâb u şâhidi İstâmbul'uñ*

(G.196)

Babası Hâmidî'nin oğlu Celîlî için söylediği manzum vasiyetnâmesi ne yazık ki yerine gelmemiştir.

*Benüm oğlum benüm Abdü'l-Celîlüm
Balık-bâzârına uğratmayasuz²²*

Celîlî, İstanbul'da yaşadığı sürece Âhî (Benli Hasan, öl.H.923/M.1517) ile bir dostluk kurar. Âşık Çelebi, tezkiresinde, onların şakalaşmaları ve arkadaşlıklarıyla ilgili “Bir meyhanede bir araya geldiklerinde Celîlî, kendi şiirlerinden okuduktan sonra, Âhî'nin de okuması için ona çok ısrar eder. Ancak Âhî cevap vermez. Daha

¹⁹ Sehi, “Tezkîre-i Sehî”, Âmid Matbaası, 1325, s.114; Sehî Bey Tezkire “Heşt Behişt” (Hz. Mustafa İsen) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s.198.

²⁰ Filiz Kılıç, Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ İnceleme-Tenkitli Metin, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s.233.

²¹ Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü'ş-şu'arâ, I.C. (Haz.İbrahim Kutluk), TTK Yay.,1989, s.260.

²² Âşık Çelebi, a.g.t.: 233.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

sonra Celîlî “şimdi yüz tane gazel dedim, adını da Gül-i Sad-Berg koydum deyip birkaç gazel daha okuyunca Âhî de ona küfürle karşılık verir.”²³ şeklinde bilgiler vermektedir.

Âşık Çelebi'nin²⁴ anlattıklarına göre, Bursa'da Kaplıca yolu üzerinde bir evi varmış. Bazı zamanlar evinin kapısı önünde durur, selâm verenin selâmını alır; fakat konuşmak isteyenlere yüz vermezmiş. Elbisesi Acemler ve danişmendler gibi akli başında; ama bakışı ve yürüyüşü akli başında değilmiş. Ara sıra Bursa Ulu Camii'ne gider, çarşıya çıkar; ama kimseyle konuşmaz, laf atanlara da cevap vermezmiş. Yaz kış elinde bir yelpaze, sarığında da daima bir gül bulundurmuş. Çarşıdan bir akçeye satın aldığı bir şeyi, iki akçe verip taşıtmış. Kimseye aldırış etmez; kardeşi Âzîz Mahmûd'un tavsiyelerine uymazmış. Aybaşlarında maaşını almak için geldiğinde görülür; diğer zamanlar ise ortalıkta görülmezmiş. Ayda bir hamama gider; hamamda kimse yoksa yıkanmazmış. Berberin yanında iki üç kişi bulunmayınca tıraş olmazmış. Şuurunu kaybettikten sonra bazı zamanlar yalın ayak, baş açık ve kısmen çıplak olarak sokaklarda dolaşır olmuş.

Âlî, H.977/M1569 yıllarında kendisini derbeder bir şekilde Bursa çarşılarında gördüğünü söyler ve onunla ilgili bir olayı anlatır.²⁵ Celîlî meyve alıp, parasını vermeden gider, onlar da şairin durumunu bildiklerinden ne meyvemizi ver ne de paramızı ver, derlermiş. Parası yanında olduğu zaman hiç tereddüt etmeden meyvenin parasını ödermiş.

Âhdî, H.971/M.1563'de yazdığı Gülşen-i Şu'ara'sında²⁶ Celîlî'nin kırk yıl kadar kimseyle konuşmak ve görüşmek istemediğini söylemektedir. Bütün bu bilgilere göre şair, genç yaşta, H.945/M.1538'den evvel, tecennün etmiş ve manzumelerinin bir kısmını cinnet halindeyken yazmıştır.

Yalnız yaşamayı seven, içine kapanık bir mizaca sahip olan Celîlî, “şûrîde-hâl ü dîvâne-nakş”²⁷ birisidir. Celîlî'nin zamanında, ondan önce ve sonra, şairler şiirlerini meclislerde okurlar ve böylece eserlerinin duyulmasını, yayılmasını sağladılar. Oysa Celîlî, “

²³ Âşık Çelebi, a.g.t.:178.

²⁴ Âşık Çelebi, a.g.t.:234.

²⁵ Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, (Haz. Mustafa İsen) Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994, s.203.

²⁶ Âhdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin), (Haz. Süleyman Solmaz), Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 2005, s.250.

²⁷ Latîfi, Tezkiretü'Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.213.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

hücûm-ı gumûm bana ağız açdırmaz, ne söyleyeyin”²⁸ der ve “kimesne ile söyleşmeyüp câna keffâretdür meded öldüm diyene cevâb virmez...”²⁹ gidermiş.

Şair, yaratılışı ve ruh hali bakımından, nefesine düşkün olmayan, dünya nimetlerine sırtını dönen, dürüst bir insandır. Hayatının bir döneminde insanlardan, toplum yaşantısından ve dünya nimetlerinden tamamıyla yüz çevirmiş, belki de cünûnluk durumundan dolayı inzivaya çekilmiştir. Arkadaşları ve yakın dostları kendisinden uzun süre haber alamamış hatta ortada görülmediği için bir ara kendisinin öldüğünü bile düşünmüşlerdir.

Şair, bir beytinde de, bu duruma mı işaret ediliyor bilinmez, “gerçi öldüm; ama görünür yerde bir mezarım yok” demektedir:

Celîlî’yi firâk u za’f veh kim nâ-bedîd itdi

Egerçi öldüm ammâ görünür yirde mezârum yok

(G.191)

Celîlî’ye göre gerçek âşık, dünya nimetlerine kıymet vermeyen gönlü sevgilinin aşkıyla dolu ve yalnız ona ulaşmayı arzulayandır:

Çün baña bir şem’ sevdâsından irişdi cünûn

Oda atmak ‘âdetümdür kendümi pervâneveş

(G.155)

“Kirâmen kâtibîn”, Allah’ın görevlendirdiği iki melektir ve insanın sağında ve solunda bulunan, iyi veya kötü her yaptığını yazan yazıcı kâtiplerdir. Celîlî’nin amel defteri, delilik harfleriyle doludur. Bu yüzden onun durumunu hoş görmek gerekir:

Çün tolu harf-i cünûndur nâme-i a’ mâlümüz

Ey Kirâmen Kâtibîn ma’zûr tut ahvâlümüz

(G.129)

Şairin aşk defteri cünûn harfleriyle; sevda harfleriyle doludur. Mahşerde kulun eline verilen bir defter şeklinde tasavvur edilen “nâme-i ‘ışk”, beyitlerde “cünûn”, “sevdâ” yani şairin aklını bir hoş etmesi haliyle anılmıştır.

²⁸ Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı: 203.

²⁹ Âşık Çelebi, a.g.t.:234.

*Nâme-i 'ışk-ı Celîlî toludur harf-i cünûn
Göresiz defter-i a 'mâlini yevme'-l- 'arasât*

(G.43)

*Nâme-i 'ışkum tolu sevdâlaruñ harfî çıkar
Çün melek mahşerde keşf-i nâme-i a 'mâl ider*

(G.77)

Çok genç yaşta, yirmili yaşların başlarında, “Divânî”nı tamamlayıp “Penc-Genc”e el atmak isteğiyle Husrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Hecr-nâme, Mihek-nâme, Gül-i Sad-berk'ten toplanmış bir külliyyat meydana getirmiştir.

Adına eserler sunduğu Yavuz Sultan Selim'den gerekli ilgiyi görememiş; geçim sıkıntısından kurtulamamıştır. Husrev ü Şîrîn³⁰ mesnevisinde bahsettiği üzere şairin mumu bile borçla yanmaktadır. Kâğıt alacak parası olmadığı gibi mürekkebe de gücü yetmemektedir.

Celîlî, toplum hayatından uzaklaştıktan sonra kalemi, kâğıdı bırakmasaydı; “yarı meczûb bir halde” dünyadan elini çekmeseydi, belki de daha pek çok güzel eserler meydana getirecekti.

Gam, sıkıntı köşesinde onun derdini paylaşmasaydı, halini gören dostları üzüldür, düşmanları ise sevinirdi. Derdini açıklayabilmek için dilinde konuşabilecek gücü yoktu. Kanlı gözleri de olmasa, gönlündeki yarayı kim anlatabilir:

*Dostlar gam-gîn ü düşmen şâd olurdu hâlüme
Künc-i mihnetde bana gam yâr-ı gam-hâr olmasa*

*Tâkat-ı güftâr yok dilde ki derdüm şerh ide
Kim bilürdi zahmumu ger çeşm-i hûn-hâr olmasa*

(G.336)

Ne yazık ki Celîlî'ye, Ferhâd ile Mecnûn'un ki gibi, teselli edecek kimsesi yoktur:

*Eger kûh-ı melâmetde eger sahrâ-yı hasretde
Benüm Ferhâd u Mecnûn gibi gam-küsârum yok*

(G.191)

³⁰ Şevkiye Kazan, “Hâmidî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme- Tenkidli Metin)” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 1997.

Şairin iç dünyasındaki karışıklıklar, içinde kopan fırtınalar, yarı meczup hali elbette ki çevresiyle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Bir şiirinde “Ben sevgilisi, dostu olmayan bir bülbülüm. Bu yüzden çemende âh ile inleyişim bitmez” diyerek şikâyetini dile getirmektedir.

Celîlî yârsuz ol bülbülüm ben

Ki dükenmez çemende âh u zârüm

(G.275)

Celîlî'nin gönlü cam gibidir; ama hiçbir kırgınlığı yoktur. Eziyet taşlarına bile aldırış etmez:

Celîlî seng-i mihnet yağdurursa ta'ne-i nâsîh

Eğerci şîşedür gönlüm velî hiç inkisârüm yok

(G.191)

Celîlî'nin, yanlış olarak, ölüm haberi duyulunca Murâdiye zevâidinden aldığı altı akçe kesilmiştir.³¹ Daha sonra akrabaları bunun asılsız olduğunu ispatlayarak Murâdiye zevâidinden tekrar para almasını sağlamış ve Celîlî'yi Bursa'ya getirip kendi haline bırakmışlardır. Ancak, taksime uğrayan ödenekten ancak üç akçe kendisine iade edilebilmiştir.³² “Altı akçe vazife”ye kanaat etmek mecburiyeti içinde Celîlî, “... sumt u veleh ‘ârız olup bî-zebân gibi sükût itmiş” ve “harâreti def'ine sa'y...”³³ etmek için yaz kış elinde bir yelpazeyle dolaşır olmuştur.

Onun şiirlerinde sık sık dile getirdiği şey gam, acı ve sıkıntıdır. Bunları dile getirmesinde yaşadıklarının önemi büyüktür.

3. Celîlî ile Diğer Şairlerin Şiirlerinde Geçen “Şerh” Kelimesinin Kullanım Sıklığı ve Bazı Tespitler

Celîlî'nin 420 tane olan Türkçe gazelinde³⁴ “şerh” kelimesi 58 kez geçmektedir. Şairin zamanından önce (Necâtî, 2 kez) ve sonra yaşamış bazı şairlerle (Nef'î, 6; Hayretî, 8; Helâkî, 4; Nailî-i Kadîm, 8; Nedim, 4 kez) Celîlî'nin çağdaşı olan bazı şairlerin (Bâkî, 9; Fuzûlî, 31 kez) divanlarındaki tüm nazım şekillerini taradığımızda ve karşılaştığımızda Celîlî'ninki oldukça dikkati çekicidir.

³¹ Âşık Çelebi, a.g.t.:234.

³² Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı: 204.

³³ Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı:204.

³⁴ Celîlî'nin “Divan”ı tarafımızdan hazırlanmış olup basım aşamasındadır. Burada verilen gazel numaraları, Divan'da kendimizin verdiği numaralardır.

Bazı divan şairlerin “şerh” kelimesinin geçtiği birkaç beytine bakmak, “şerh” kelimesinin nasıl kullanıldığını anlamak açısından uygun olacaktır.

Tecerrüd hâlini yani her şeyden arınıp soyutlanmayı, Allah’a yönelmeyi yerde Karûn dünya malıyla bir türlü, gökyüzünde İsa dünya malıyla bir başka türlü şerh eder, açıklar, dile getirir:

Mâl-ı dünyâ ile **şerh eyler** tecerrüd hâlini
Yerde Karûn bir yana gökde Mesîhâ bir yana³⁵

(Necâtî)

Aşk, edebî bir metin olarak düşünüldüğünde sinedeki yaralarla âşığın onu şerh ettiği düşünülmektedir. Sinedeki dilim dilim yaralar, aşk metninin şerhi olarak ifade edilir. Şerh etmek, bir metni açmak, açıklamak demektir. Bu sebeple “açdum” kelimesi ihâm-ı tenasüp meydana getirir.

Metn-i ‘aşkı Hayâlî ben açdum
Sînede şerhalar şürûhumdur³⁶

(Hayâlî)

Bülbül çemen çocuklarına Attâr’ın Mantıku’t-Tayr’ını okumaktadır. Gül onun her faslını şerh eden Attar olarak düşünülmüştür:

Mantıku’t-tayr okudur bülbül çemen etfâline
Şerh eder her faslın anun nitekim Attâr gül³⁷

(Hayâlî)

Fuzûlî, sevgilisine “senin ayağının toprağının özelliklerini şerh edenler (ayırıp inceleyen insanlar), bunu gubâr yazısı ile kanlı gözyaşları döken gözün beyazına yazmışlar.” demektedir ve merdüm ile gubâr kelimelerini tevriyeli olarak kullanmaktadır. Buna göre “senin ayağının toprağının özelliklerini ayırıp inceleyen, şerh eden gözbebekleri, bunu kanlı gözün beyazına tozla yazmışlar.” anlamına da gelmektedir.”

Havâss-ı hâk-i pâyün **şerhini** tahkîk eden merdüm
Gubâr ile beyâz-ı dîde-i hûn-bâre yazmışlar³⁸

(Fuzûlî)

³⁵ Ali Nihad Tarlan, Necâtî Beg Divanı, MEB Yay. İstanbul, 1997, s.146.

³⁶ Cemal Kurnaz, Hayâlî Bey Divanı’nın Tahlîli, MEB Yay. İstanbul, 1996, s.407-408.

³⁷ Kurnaz, a.g.e.:516.

³⁸ Halûk İpekten, Fuzûlî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s.164-165.

Fuzûlî kendisini “tecrîd” ederek yine kendisine seslenmekte ve “gönlümün nasıl yandığını kime anlatayım. Ayrılık ateşi içinde benim gibi yanan yok ki...”demektedir.

Ey Fuzûlî kime sûz-i dilimi şerh edeyüm
Yok benim kimi yanan âteş-i hicrân içre³⁹

(Fuzûlî)

Gönül, dün (önceki gün; geceleyin) sevgilisine gizli gamını anlattı. Dilberin gönlü huzur içinde iken onu bir parça perîşân etti.”diyerek cem‘ ile perîşân arasında tezatlık kurmuştur.

Dün gönül dil-bere şerh-i gam-ı pinhân etti
Cem‘ iken gönülünü bir pâre perîşân etti⁴⁰

(Fuzûlî)

Fuzûlî, “Hâlimi şerh edemem, anlatamam. Sarhoşa nasihat etmek acı; mahmûra humar bozan kadeh tatlıdır.” diyerek acı ile tatlıyı şarap etrafında toplamaktadır.

**Şerh-i ahvâlüm saña meste nasihat kimi telh
Telh güftâruñ baña mahmûra sâğar tek lezîz⁴¹**

(Fuzûlî)

Celîlî’nin “elem, gam, mihnet, endûh, hicrân, cünûn, sevdâ, zahm, dert” kavramlarının içinde kanlı gözyaşlarıyla birlikte bir zarafet, bir nükte de vardır. Şair, bunlarla ilgili duygularını anlatmak için “şerh” kelimesinden yararlanmıştır.

Celîlî’nin çağdaşı ve etkilendiği şair Fuzulî’de de aynı durumu görmekteyiz. Fuzûlî şiirlerinde kimsesizlik ve yoksulluktan hep şikâyet etmiştir. Ancak, kaynaklara göre, bu şikâyetler, kendisine bir koruyucu bulamamanın sıkıntısındanadır. Fuzûlî’den farklı olarak, Celîlî, acı çekmekten memnun değildir. Ondaki aşk, Fuzulî’deki gibi tasavvufa yönelen bir duygu değildir. Sehî’nin, Celîlî için: “...Âhır ferâgat idüp tasavvufa meyl eyledi.”⁴²sözlerinden Celîlî’nin sonradan tasavvufa yöneldiğini öğreniyoruz. Zaten onun bazı şiirlerinde de bunları görmek mümkündür. Ancak Celîlî, Fuzûlî gibi mutasavvıf bir şair değildir.

Bâkî de aynı yüzyılın önemli bir başka şairidir. Hatta Fuzulî’den daha çabuk ünlenmiş ve Fuzûlî ile Celîlî’ye göre mesut bir hayat sürmüş bir şairdir. İstanbul saraylarında yaşayan, geçim sıkıntısı

³⁹ Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi I. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,Ankara, 1985, s.99.

⁴⁰ Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi III. Ali Nihad Tarlan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,Ankara, 1985, s.271.

⁴¹ Ali Nihad Tarlan, a.g.e.I.:229.

⁴² “Tezkîre-i Sehî”:114; Sehî Bey Tezkîre “Heşt Behîşt”:198.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

çekmeyen, rint ve zevkine düşkün Bâkî; bulunduğu meclisleri de neşelendirmiş; şiirlerinde rintlikten, içkiden, eğlenceden sıkça söz etmiştir. XVIII. yüzyıl şairlerinden Nedim'in yaşantısı da Baki'den çok farklı değildir.

O halde “şerh” kelimesinin az veya çok kullanılması tesadüfî değildir.

Celîlî'nin 420 Türkçe gazeline 58 kez kullanılan “şerh” kelimesi genellikle “*şerh-i gam, şerh-i gam-ı ışk, şerh-i derd ü gam, derd-i derûn, cism-i zâr, dâg-ı dil*” terkiplerinin yanı sıra “*yara, zahm, veфа, mihr, gussa, gam, endûh, âh, dil...*” kelimeleriyle sıkça geçmekte bir bakıma da şerhin sebeplerine işaret edilmektedir.

Beyitlerde “şerh” kelimesiyle birlikte şairin içinde bulunduğu psikolojiyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Kendisi gamın nedenini ya da içeriğini söylememekte, bunun nedenini bir başka varlıktan istemektedir. Sevgili ile yüz yüze gelememe, onun katı gönlünü bir türlü yumuşatamama, ondan çekindiğinin bir işaretidir. Bu çekinme psikolojisini, şerh araçlarıyla bertaraf etmek ve sevgiliye kendi sesini duyurmak ister. Celîlî, içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyyeyi ortaya koyacak, sevgiliye anlatacak birçok unsurdan faydalanmıştır. Psikolojide kişinin derdini, bir türlü dışı vuramaması, çok gerekli gördüğü zaman bunu üçüncü şahıslar aracılığıyla dile getirmesi, onun ne derece içine kapanık, çekingen bir kişiliğe sahip olduğunu gösteren önemli ipuçlarıdır.

4. Celîlî'nin “Şerh” Redifli Gazelinin Şerhi

Günümüzde, geleneksel metodun yanı sıra, Batı kültürünün de etkisiyle, anlamdan çok ses ve sözü esas alan yani “şairin yapısı”ni inceleyen şerh metotları uygulanmaktadır.

Celîlî'nin “şerh” redifli gazelinin şerhine, anlatım ve yapı incelemesine geçmeden önce, yedi beyitlik şiirin tamamını bütün halinde vermek yerinde olacaktır:

Zahmumı gerçi ider dide-i giryânım şerh
Kim ider mihnet ü endûh-ı firâvânım şerh

Haşre dek ger yaza tûmâr-ı sipihre eyyâm
Olmaya gussa-i hecr ü gam-ı devrânım şerh

Dürdi tûmâr-ı gam u mihnet-i Ferhâd'ı felek
Olalı 'âleme efsâne-i hicrânım şerh

Meclis-i yârda odlar saçılır ağzından
Şem' beñzer ki ider sûziş-i pinhânım şerh

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

N'ola şükrâne-i cem'iyet-i vasl ey hem-dem
Yâra ger eyleyesin hâl-i perişânım şerh

Diyessin perde-i râzum nice keşf olduğunu
İdesin subh gibi çâk-i giribânım şerh

Kasr u evvânına yol bulsa Celilî heyhât
Hâlümi eyler idi nâle vü efgânım şerh

1.Beyit:

Zahmumu gerçi ider dîde-i giryânım şerh

Kim ider mihnet ü endûh-ı firâvânım şerh⁴³

(Ağlayan gözlerim, yarımı gerçi şerh eder. Çok fazla olan keder ve sıkıntımı kim şerh eder.)

Yara, âşğın çektiği acı ve zahmetin gözle görülür delilidir. Gözyaşının kaynağı, gönül; dökülüp saçılan yer, gözyaşı; bu yaşlardan etkilenen de sinedir. Âşğın sinesi, genellikle yaralı; gözü ise daima yaşlıdır. Gözyaşı, gönüldeki sırları ortaya çıkartır. Gam, keder, sıkıntı; âşğı hiç terk etmez. Bu saydığımız unsurlar aslında sevgiliye aittir; ancak netice olarak âşıkla ilgilidir. Zahm/yara ile “dîde-i giryân” arasında sebep sonuç ilişkisi vardır.

Celilî'nin bir başka beytinde zahm/yara ile “çeşm-i hûn-bâr” arasında bir ilgi söz konusudur. Onun kanlı gözyaşları olmasaydı, kimse onun yarası olduğunu, ne kadar acı çektiğini bilemezdi.

Tâkat-ı güftâr yok dilde ki derdüm şerh ide

Kim bilürdi zahmumu ger çeşm-i hûn-bâr olmasa

(G.361)

Gam, manevî bir ıztıraptır ve gönülde olur. Gönüldeki aşk ıztırabını yani gamı gizlemek zordur. Sîne, âşğın çektiği acı ve

43

Zahm (f.i) Yara.

Dide (f.i) Göz.

Giryân (f.i.) Ağlayıcı, ağlayan

Dide-i giryân: Ağlayan göz.

Mihnet (a.i.) Belâ, gam, keder, musibet, sıkıntı, dert gibi anlamlarda kullanılan “mihnet” kelimesi, aslında “tecrûbe” anlamındadır. Mecazen “belâ”, “gam” gibi anlamlarda kullanılır ve mecazî anlamı yaygındır. Mihnetin hafifletirilmiş mihen'dir.

Endûh (f.i.) Gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü, sıkıntı.

Firâvân (f.s.) Bol, çok, aşırı, fazla.

Endûh-ı firâvân: Aşırı üzüntü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

ızdırapların, sevgilinin cefasının görüldüğü yerdir. Onun üzerinde yaralar vardır; çünkü sevgilinin oklarının hedefi durumundadır. Sevgili, âşığın sinesinde yaralar açmaktadır. Divan şiiri geleneğine göre bu, âşığa yapılan bir iyiliktir.

Beyitteki zahm/yara kelimesi, bizim bildiğimiz “yara” ile ifade edilemez. Yara; dermanı olmayan bir dert, çözülmemiş bir problem veya âşığın aşk derdinin çıkmaza girmesinin bedene yansımalarıdır. Genellikle divan şairleri, bu ifadeyi “âşikane sızlanma” olarak ele almışlardır. Ancak, Fuzûlî, Nâbî ve Şeyh Galip gibi bazı şairler, bunu farklı yorumlamışlar ve başarılı da olmuşlardır.

2.Beyit:

Haşre dek ger yaza tûmâr-ı sipihre eyyâm

Olmaya gussa-i hecr ü gam-ı devrânım şerh⁴⁴

(Kıyamete kadar, günler gökyüzü defterine yazıla, ayrılık kederim ve devran gamım şerh olmaya.)

Kıyamet, dünyanın sonu ve ahiret hayatının başlangıcıdır.

Gökyüzü, bir defterdir. Gam, gussa, hicr kelimeleri geceyle ilgilidir. Gecenin bu unsurlarla ilgisi, verdiği sıkıntıya dayanır. Sipih; felek, gökyüzü, çarh, talih anlamlarındadır. İnsanın kaderi gökyüzüne bağlıdır. Bu bakımdan felek, talih anlamındadır. Gökyüzü, yuvarlaktır ve “devrân”la ilgilidir.

Sipih, bir kitaptır ki onun her cüzü, onu meydana getiren her şey, kitabın sahifeleridir. İlahi oluşumlar ve manalar kâinat kitabının sahifelerine yansılar.

44

Haşr (a.i.) Toplama, cem etme; ölüleri diriltip mahşere çıkarma, kıyamet.

Tûmâr (a.i.) Defter, uzunlamasına defter; birkaç parça kâğıt; mektup. Eskiden yazılar tek kâğıtlara yazılır, sonra bu tomar halindeki kâğıtlar şirâze ile bağlanarak ciltlenir, kitap yapılırdı. Padişah emirleri, resmî yazılar, mektuplar uzun kâğıtlara yazılır. Uzak yerlere gönderilenler mukavva ya da deriden, madenden boru biçiminde bir muhafaza içine konurdu.

Sipih (f.i.) Gökyüzü, sema; talih.

Eyyâm (a.i.) Günler, gündüzler

Gussa (a.i.) Keder, kaygı, tasa.

Hicrân (a.i.) Ayrılık; unutulmaz acı, keder, iç acısı; onulmaz acı

Gussa-i hicr: Ayrılık üzüntüsü.

Devrân (a.i.) Zaman, dünya; felek, talih; devir; kader; hayat ve kâinat.

Gam-ı devrân: Dünyanın gamı; feleğin, talihin gamı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Kur'an-ı Kerîm'de geçen "Yeryüzündeki ağaçlar, kalem; denizler mürekkep olsa, bunlar gibi yedi kat daha deniz olsa yine de Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez." âyetini⁴⁵ düşündürmektedir.

Bu âlemin mana batınındaki anlamları şerh etmeye insanın gücü yetmez. Varlık, Allah'ın kendini insana açmasıdır. Ama mevcut açılmış olanlarla Allah'ın sonsuz manalar hazinesi ifade edilmez. Allah, kâinata insanın anlayacağı şekilde yansımıştır ve bir kitaba dönüşmüş varlığı manalandıran mananın bir kısmıdır. İnsan da aynı özelliğe sahiptir, ne âlem ve gökyüzünün sahifeleri ne de insanın şerh ettiği manalar onun içindeki mana derinliklerini çözer.

"Devrânüm" derken "benim içinde yaşadığım dönen dünyam, kürem" demektir. Kâinat, bu kürelerin içindeki ilimi, manayı kıyamete kadar sahifelerine yansıtırsa yine de ifade edemez, yetersiz kalır, demek istemektedir.

Celîlî, kıyamete kadar, ayrılığın kederi ile feleğin gamının şerh edilmesini istemiyor. Kalp, nefsin konakladığı yerdir. Yani konaklanılan yerin genişletilmesi onda konaklayanın rahat ve ferah olmasıdır.

Mutlak varlıktan kopan insan o ayrılıktan dolayı muzdariptir. İnsanın zahiri de batını da, içi de dışı da, bu hicranı ifade eden manalar ile doludur. Bu şekilde insan, mutlak'ın sınırlarını açtıran bir canlı olduğu için, onun da sınırlarının mutlak gibi sonu gelmez. Açılmayan, ifade edilemeyen dertler veya problemler yaraya, onulmazlığa dönüşür.

3.Beyit:

Dürdi tûmâr-ı gam u mihnet-i Ferhâd'ı felek

Olalı 'âleme efsâne-i hicrânüm şerh⁴⁶

⁴⁵Lokman Suresi, 27. Ayet.

⁴⁶

Tûmâr (a.i.) defter, uzunlamasına defter; birkaç parça kâğıt; mektup.

Tûmâr-ı gam: Gam defteri

Gam (a.i.) Keder, tasa, kaygı, dert.

Mihnet (a.i.) Belâ, gam, keder, musibet, sıkıntı, dert gibi anlamlarda kullanılan "mihnet" kelimesi, aslında "tecrûbe" anlamındadır. Mecazen "belâ", "gam" gibi anlamlarda kullanılır ve mecazî anlamı yaygındır. Mihnetin hafifletirilmiş mihen'dir.

Ferhâd (f.h.i.) Ferhâd ile Şîrîn adıyla meşhur olan eski bir hikâyenin erkek kahramanı olup Şîrîn'in âşığıdır.

Felek (a.i.) Gökyüzü, sema.

Âlem (a.i.) Dünya, cihân.

Efsâne (f.i.) Asılsız hikâye, masal. Dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise.

Hicrân (a.i.) Ayrılık; unutulmaz acı, keder, iç acısı; onulmaz acı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

(*Ayrılık hikâyem âleme şerh olalı felek, Ferhâd'ın sıkıntı ve gam defterini dürdü.*)

Divan şiirinde âşık denildiğinde akla gelen isimlerden birisi Ferhâd diğeri de Mecnun'dur. Ferhâd ile Mecnûn'un ortak özellikleri her ikisinin de aşk acısı çekmeleri ve sonunda sevgililerine kavuşmadan ölmeleridir. Celîlî, kendi derdinin, sıkıntısının ve ayrılık acısının Ferhâd ile Mecnûn'unkinden daha büyük olduğunu söyler. Kendi gam, dert ve sıkıntı hikâyesinin yanında Mecnûn'un hikâyesinin ancak bir harf olduğunu söyleyerek kendi derdinin büyüklüğünü anlatmak ister.

Şerh-i gam u sûzum okı kim kıssa-i Mecnûn

Bir harfdür efsâne-i derd ü mihenümden

(G.288)

Burada anlatılanlar, evrensel anlamda, insanın sorunlarıdır. Ferhâd'ın aşkı ferdîdir. Ancak evrensel anlamda insanın varlık içinde uzun süreli bir macerası vardır. Varlıkta seyahat eden insanın cüzleri, elementleri, ana rahminde bir terkibe dönüşür; sonra hayat içinde binlerce zevk, acı, heyecan vb. ile ömür sürer. Daha sonra ölen insan; kabir, berzah, hesap, sırat badirelerinden geçer ve layık olduğu yere gider. İşte bu evrensel insanın gamları yanında Ferhat ile Mecnûn'un çektikleri azdır.

Defterini dürmek, “öldürmek; birinin işine son verilerek bir yerden uzaklaştırılmak” anlamlarına gelir.

Celîlî, âşık olarak kendisini ele almıştır. Kendisi bu dünyada en çok âh eden, acı çeken en büyük ve önemli âşıktır. Âşığın çektiği acılar, ettiği âhlar bir nefestir ve ateş olarak düşünülmüştür. Âşık, gönlündeki acı ve kederleri saba rüzgârına anlatmak istememekte; çünkü âleme ansızın bir ateş düşmesinden; âlemi yakmasından korkmaktadır.

Şerh iderdüm saña bir bir dilde göynüklerümi

Korkaram kim 'âleme od düşe nâ-gâh ey sabâ

(G.5)

Şairin çektiği sıkıntılar, âlemi yakacak düzeydedir. Buradaki mübalağa, “gülüv” derecesindedir. Evrensel anlamda, insanın macerası ve sıkıntıları olarak düşünülürse mübalağa, “tebliğ” yani daha makul olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

4.Beyit:**Meclis-i yârda odlar saçılır ağzından****Şem‘ beñzer ki ider sûziş-i pinhânnum şerh⁴⁷**

(Sevgilinin meclisinde mumun ağzından ateşler saçılır.
Mum/şem; benim gizli acımı, yürek yanmasını şerh ediyor sanki.)

Mum, edebiyatta insana benzetilir. Onun beyaz ve yumuşak kısmı insanın vücudu; alevi, yüzü; dumanı insanın saçı; fitili de insanın canıdır. Beyitte mum, kapalı istiâre (istiâre-i mekniye) ile insana benzetilmiş, insan yerine yalnız şem‘, benzetilen söylenmiştir.

Mum/şem‘; alevi, yanıp erirken damla damla dökülmesi ve meclisin vazgeçilmez bir unsuru olarak konu olmuştur. Mumun alevi, rüzgârın tesiriyle sallanır. Meclisi aydınlatan mum, şekil bakımından, ağzından alevler saçan bir canlıya benzetilmiş ve kişileştirilmiştir.

Mumun yanarken damla damla dökülmesi ve mumun şairin gizli dertlerini acıklı bir şekilde ağzından ateşler saçarak anlatması ile “şerh etmek” arasında ilgi kurulmuştur. Buradaki şerh kelimesi, “anlatmak, açıklamak; birer birer, tane tane izah etmek” anlamlarındadır.

Ağzından ateşler saçılmak anlamındaki “odlar saçılır ağzından” sözü çok yanan, acı çeken insanı anlatmak için özellikle kullanılmıştır.

Bir başka beyitte de ağzından ateşler saçan varlık, şairin ağzıdır ve ağzından ateşler saçan bir ejderha olarak düşünülmüştür:

N’ola odlar saçılrsa dostum her pârem ağzından

Ki şerh-i mihnet-i hicrân için açmış dehen sensüz

(G.134)

Ateş, âşğın çekmiş olduğu aşk acısının ifadesidir. Renk bakımından da ateş ile ağız arasında ilgi söz konusudur. Hicran, âşğın sürekli olarak içinde bulunduğu bir durumdur. Sevgilinin ilgisizliği ve vefasızlığının neticesidir.

47

Meclis-i yâr: Sevgilinin meclisi

Şem‘ (a.i.) Balmumu, mum.

Sûziş (f.i.) Yanma, yakma; tesir etme, dokunma; yürek yanması, büyük acı

Sûziş-i pinhân: Gizli yanma; için için yanma.

5.Beyit**N'ola şükrâne-i cem'iyet-i vasl ey hem-dem****Yâra ger eylesin hâl-i perîşânum şerh⁴⁸**

(Ey arkadaş! Kavuşma topluluğu şükranesinde ne var.
Sevgiliye perişan halimi eğer şerh eylesin.)

Beyitte cem'iyet "toplamak" ile perîşân "dağınık" tezatı yapılmıştır. Celîlî'nin hâlinin, perişanlığının nedeni aşktır.

"Cem"; mahlûkatı görmeyip, yalnız Allah'ı görmek yani bütün eşyada onu müşahede etmektir. Bu tecelliye mazhar olan mistik, kendi varlığını bütün varlıklarla beraber görür; bütün diğer varlıklar kendi âzâsı gibidir ve onları ifade eden kendisidir. Yani kendi zatını, sıfatlarını ve işlerini Hakkın zatî sıfatları ve işleriyle bir görür. Mistik bir halde Tevhîd'de müstehlek olmuştur. Bunun aksi tefrika veya fark'a gelince bu, varlık aynasında görünen suretleri ve halleri nazarı dikkate alarak Hakdan örtülü kalmaktır. Her iki halde mistikte bulunması esas ve şart olan hallerdendir. Kendisinde cem' olmayan sâlikde marifet ve fark olmayanda ubûdiyet olamaz. "Sofilere göre sülûk yani manevî yolculuk, halk'tan Hakka'dır. Bu yola düşenler önce yalnız halkı görürler, hakkı göremezler. Buna "fark" denir. Yolculuğun sonunda halkın olmadığı ve her şeyin Hakk'ın zuhurundan ibaret olduğu anlaşılır. Bu seziş, bu duyuş, bu görüş, yolcuya artık halk'ı göstermez; o, yalnız Hakk'ı görür. Bu makama da "cem" denir."⁴⁹

Vuslat yani kavuşma, insanın duygularının hasretinin çektiği şeyle buluşmasıdır. İnsan neyin arkasından koşuyorsa onun ile bir araya gelince ona halini, çektiklerini anlatır, derinliğine kendini ifade eder. Bu yüzden buluşma, kavuşma bir memnuniyet topluluğudur veya bedendeki azalar arasında bir maksada organize olmayı başarmadır. O da şükranı gerektirir. Böyle bir vuslat, kendisine vasıl

48

Cem'(a.i.) Toplama, yığma, bir araya getirme.

Cem'iyet (a.i.) Topluluk, bir yere toplanma, bir araya gelme, perişanlık karıştı; kurum, dernek; toplum; düğün. Tasavvufta zihin ve hatırın yalnız Allah ile meşgul olması ki bunun aksi tefrika'dır.

Vasl (a.i.) Bir şeyi diğer şeylere ulaştırmak, yetiştirmek; kavuşma, ulaşma, birleşme; kavuşmak; vuslat, visâl, sevgiliye kavuşma.

Hâl-i perîşân (f.s.t.) Perişan hal. Hali bozuk, perişan olan; acınacak durumda bulunan, gamlı, kasvetli.

Perîşân (f.s.) Dağınık, karışık; bozuk, intizamsız, düzensiz, mükedder; kederli, kaygılı.

⁴⁹Halil Erdoğan Cengiz, Divan Şiiri Antolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.184-185.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

olunan o ana kadar onun için çektiklerini anlatma fırsatı verir. Bu yüzden vuslat, ahvalin şerhini getirir ki ikisi de başarı ve memnuniyettir.

6.Beyit:

Diyessin perde-i râzum nice keşf olduğımı

İdesin subh gibi çâk-i girîbânum şerh⁵⁰

(Sır perdesinin nasıl açıldığını, ortaya çıktığını söyleyesin. Sabah gibi yaka yırtığımı şerh edesin.)

Keşf, açığa çıkarma, perdenin açılması, gizli olanı meydana çıkarma anlamlarındadır.

Her fiziğin bir metafiziği vardır. Metafizik ile fizik arasında daima bir perde vardır. İnsan yeryüzüne geldiği andan itibaren maddî ve manevî olarak hem kendinin hem de kâinatın sırlarını merak etmiştir. Bu sırları tanıdıkça memnun olmuştur. İnsan, bu sırlar perdesini ne kadar açarsa meşgul olduğu alanda merakını yener, manaya ve varlığa yeni değerler kazandırır.

Karanlık, sırlar dünyasıdır, esrarlıdır. Aydınlık yani sabah ile sırlar dünyasından ayrılmak, realiteye dönmektir. İnsan da örtülü yani elbise ile kapalı ise esrarlıdır, o bedenden bedeninin yalın haline dönüşü birtakım sırlara aşına olmaktır. Tıpkı sırların perdesini açmak gibidir, bedeninin yalın haline açılmasını sağlayan yırtılmalar gibi.

Tabiat hali olarak bir karanlıktan aydınlık hale geçme durumu olan sabahla ilgili üç tabir görülür. Bunlar subh-ı kazip, subh-ı sadık ve subh-ı ezeldir. İlk ikisi bir birine yakındır. Subh-ı kazip, tan yeri ağarmadan ufukta görülen ve sonra kaybolan beyazlıktır. Subh-ı sadık, aldatıcı ağartıdan sonra görülen ve gerçek olarak sabahın olacağına işaret eden kaybolmayan beyazlıktır.

Yaka yırtığı “çâk-i girîbân”, aşk ve aşkın verdiği acıların sonucudur. Gecenin yakasını yırtıp, gömleğinden soyunup açılması sabahın olmasıdır. “Subh” ile “çâk-i girîbân” arasında ilgi kurulmuştur.

50

Perde-i râz: Sır perdesi

Keşf (a.i.) Açma, meydana çıkarma; gizli bir şeyi bulma; bir sırrı öğrenme; bir şeyin olacağını önceden anlama; Allah tarafından ilham olunma;

Subh (a.i.) Sabah.

Girîbân (f.i.) Yaka

Çâk-i girîbân etmek: Yaka yırtmak. Goncanın yakasını yırtması, açılması demektir. İnsanın açılması ise ferahlamasıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Tasavvuf bakımından sabaha ermek; aydınlığa kavuşmak, gerçeği bulmak demektir. Kesretten kurtulup vahdete ulaşmak demektir.

Şairin mutlu ve huzurlu olabilmesi için sır perdesinin keşfedilmesi gerekiyor.

Gâh şerh-i gam Celîlî ki beyân-ı şevk-ı vasl

Dün gice dil-dârla bir niçe râzum var idi

(G.371)

Kavuşma sırasında sevgiliye çekilen gamlar anlatılır, açılır. Sevgili ile bir araya gelince ona kavuşmadan önce sır telakki edilen şeyler ortaya dökülür, açılır şerh edilir. Bütün bunlar kavuşma sonrası olan şeylerdir.

7.Beyit:

Kasr u eyvânına yol bulsa Celîlî heyhât

Hâlûmi eyler idi nâle vü efgânım şerh⁵¹

(Celîlî, senin sarayına ve divanına yol bulsa, ne yazık ki, feryat ve figanlarım halimi şerh ederdi.)

Vuslatı anlatan, vuslatın memnuniyet olduğunu söyleyen, onu mutlak anlamda başarı olarak yorumlayan şair; konu kendine dönünce başarısız olduğunu ortaya koyar.

Âşık, sevgilinin sarayına varamayacaktır. Bu durum o kadar uzaktır ki bunu “heyhat” ile seslendirir. Şayet oraya varırsa, varmadan önce çekmiş olduklarını açıp anlatacaktır. Ama âşık ya da sâlik; hâlâ araştırmamanın, merakın, vuslatın peşindedir, vuslatı başarmak imkânsız gibidir.

Gazel, klasik şairlerin sıkça kullandığı tecrîd sanatıyla, Celîlî'ye seslenmeyle son bulmuş; şairin varlığı, benliği burada ikilenmiştir.

a. Gazelin Anlatım Özellikleri

Celîlî, gazelin anlam dünyasını üzerine kurduğu “şerh etme” yi, edebî sanatları kullanırken de odak noktası olarak kabul etmiştir. Şair özellikle tenâsüp sanatını kullanmış; bu yolla, kurmak istediği

51

Kasr (a.i.) Köşk, saray, kâşâne.

Eyvân (f.i.) Köşk, oturacak yüksek yer; çardak; büyük sofa, salon.

Nâle (f.i.) İnleme, inilti.

Efgân (f.i.) Iztrab ile haykırma, bağırıp çağırma; inleme.

anlam evrenini aynı çerçevedeki farklı kelimelerle güçlendirerek zenginleştirmiştir.

İlk beyitte “mihnet, endûh; zahm, dide-i giryân; giryân, firâvân”; ikinci beyitte “sipihr, devrân, eyyâm; gussa, gam, hicr; yazmak, tomar, şerh”; üçüncü beyitte “gam, mihnet; felek, âlem; tomar, dürmek, şerh olmak; Ferhad, efsane, şerh olmak”; dördüncü beyitte “meclis, şem, od; ağzından saçılmak, şerh etmek, şem, suziş-i pinhan”; beşinci beyitte “hâl-i perişân, şerh”; “altıncı beyitte “perde-i râz, keşf, çâk-i giribân”; yedinci beyitte “kasr, eyvân, yol bulma; nâle, efgân; hâl, şerh etme” gibi kelimelerde görüldüğü üzere gazelin tümünde tenâsübün yanında îhâm-ı tenâsüp, teşbîh, ve istiâre sanatları da kelimelerle kurulan anlam ve çağrışımlar dünyasını zenginleştiren anlatım unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şair, anlatıma güç kazandırmak için deyimlerden de yararlanmış: “Defterini dürmek” (Dürdi tûmâr-ı gam u mihnet-i Ferhâd’ı felek), “ağzından ateşler saçmak” (Meclis-i yârda odlar saçılır ağzından), “yol bulmak” (Kasr u eyvânına yol bulsa Celîlî heyhât).

Celîlî’nin gazelleri, genellikle âşıkane ve 5-7 beyit arasındadır. Gazelin her beytinde aynı konunun işlendiği gibi aynı güzellikte olduğunu da söyleyebiliriz. Bu gazel, gösterdiği özelliklerden dolayı hem yek-âhenk hem de yek-âvâzdir.

b. Gazelin Yapı Özellikleri

b.a. Gazelin Ses Âhengini Sağlayan Unsurlar

b.a.a. Vezin

Celîlî, gazellerinin çoğunu “Fe‘ilâtün/fâ‘ilâtün-fe‘ilâtün-fe‘ilâtün- fe‘ilün/fa‘lün” kalıbıyla yazmış; “şerh” redifli gazelinde de aynı kalıbı kullanmıştır.

Kullanılan ölçü dört tef ‘ileden meydana gelmiş ve on dört heceden oluşmuştur. Gazelin birinci, üçüncü, altıncı beyitlerinin ikinci dizeleri ile beşinci ve altıncı dizelerinin ilk tef‘ilesi “fe‘ilâtün” diğerlerinin ilk tef‘ilesi “fâ‘ilâtün” olarak başlamaktadır. Üçüncü ve altıncı beyitlerin ilk dizelerinin son tef ‘ilesi “fe‘ilün”, diğerlerinin son tef ‘ileleri “fâ‘lün” olarak bitmektedir.

Diğer ünlü Türk şairlerinin aruzlu şiirlerinde de görülen birtakım aruz kusurlarını Celîlî’de de görmekteyiz. Gazelin tamamında yedi imale yapılmıştır. İmalenin altısı kelimedeki çekim eklerine, birisi izafet kesresine denk getirilerek kusur hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilk beyitte “kim” kelimesindeki “m” sesi “ider”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

kelimesindeki “i” hecesine veya ekine; son beyitteki “eyler” kelimesindeki “r” sesi “idi” kelimesindeki “i” hecesine veya ekine ulanarak kapalı heceler açık hale getirilmiş; “yâr”, “şem” ve “subh” kelimelerinde de “med” yapılmıştır.

b.a.b. Redif ve Kâfiye

Gazelin kafiyesini “-ân” sesleri oluşturmaktadır. Gazelde kullanılan “-um şerh” rediftir. Burada kullanılan “-um” eki birinci kişi ekidir. “-um” ekiyle, bir ünlü ve bir ünsüz sestem oluşan kafiye seslerinin bulunduğu yabancı kelimeler Türkçeleştirilmiş; kafiye kelimelerinin yabancılığı Türkçe bir ekle okuyucuya hissettirilmeye çalışılmıştır.

Redif, hem mısra sonlarında bir anlam yoğunluğu hem de çarpıcı bir nitelik ortaya çıkarmaktadır. Redif, şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Konu, genellikle redifi belirler.⁵² Bu gazelde de konu, redifi belirlemiştir. Gazelin “-um şerh” redifi, anlam bakımından hareket noktası olmuştur.

b.a.c. Ses ve Kelime Tekrarları, Ses Dönüşümleri

Gazelde kullanılan ünsüz seslerin sayısı 257’dir. Buna karşılık ünlü seslerin sayısı 189’dır.

Gazelin tümünde “u/û” vokalinden 23, “m” konsonantından 24, “ş” konsonantından 14, “e” vokalinden 55, “r” konsonantından 33 ve “h” konsonantından 23 adet bulunmaktadır. Bu sesler, anlam tabakasının inşasında önemli yere sahip “-um şerh” redifinin, ses tabakasındaki yerini güçlendirmektedir.

Gazel, ses dönüşümleri yönünden de zenginlik arz etmektedir. Sesle ilgili bu unsurlar, şiirin ses tabakasında tespit edilen simetriyi güçlendirmektedir.

“-er / -re” (gerçi, ger, ider (3kez), şerh (8 kez), benzer, perde, eyler - haşre, sipihre);

“-ân-nâ” (giryânnum, fîrâvânnum, devrânnum, efsâne, hicrânnum, pinhânnum, perîşânnum, şükranne, girîbânnum, eyvânına, efgânnum, nâle);

“-um/-üm” (zahmum, giryânnum, devrânnum, hicrânnum, pinhânnum, perîşânnum, râzum, girîbânnum, efgânnum, hâlüm);

“-ol-” (olmaya, olalı, olduğunu, n’ola, yol).

⁵²Muhsin Macit, Divan Şiirinde Âhenk Unsurları, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s.88

Kelime tekrarları da gazelin ses yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Gazelin redifi olan “şerh” 8; “et- (id-)” fiili 4; “ger, gerçi” bağlacı 2; “ol-” fiili 4 kez geçmektedir. Ayrıca, sonu iki sessiz harfle biten tek heceli kelimeler de “zahm, haşr, hecr, vasl, subh, keşf, kasr, şerh (8 kez)” dikkat çekicidir.

Şerh kelimesinin “yarma, açma, deşme” anlamlarının yanı sıra “*nâle vü efgân, mihnet ü endûh, gam u mihnet*” gibi eşanlamlı kelimeler de hem anlam hem de beyitlerde sıralanış bakımından ilginçtir.

c. Gazelin Gramer Özellikleri

c.a. Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazelin 89 kelimecik sözcük kadrosunda 26 Farsça, 31 Arapça, 17 Türkçe kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin 18’i isim, 4’ü edat, 3’ü bağlaç, 4’ü sıfat ve 14’ü fiildir. İsimlerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça iken, Türkçe isim hiç kullanılmamıştır.

Buna karşılık, zamirlerin ve fiillerin tamamı Türkçedir. Bunun yanında, Farsça ve Arapça isimlere getirilen çekim eki ve bildirme eki Türkçe morfoloji kurallarının, kelime kadrosu üzerindeki etkisini, ağırlığını göstermektedir. Ayrıca, bu gazeldeki Türkçe, Farsça ve Arapça kelimelerin sayısı bakımından dönemin divan şairlerinin şiirlerinden de bir farkı yoktur.

c.b. Tamlama Çeşitleri ve Yapıları:

Tamlamalar, Farsça dilbilgisi kurallarına göre yapılmıştır. İki kelimededen oluşan on üç tamlamanın yedisi isim tamlaması (tûmâr-ı sipihr, gussa-i hecr, tûmâr-ı gam, mihnet-i Ferhâd, efsâne-i hicrân, meclis-i yâr, perde-i râz) altısı ise (dîde-i giryân, endûh-ı firâvân, gam-ı devrân, sûziş-i pinhân, hâl-i perîşân, çâk-i girîbân) sıfat tamlamasıdır.

Ayrıca üç kelimededen oluşan (şûkrâne-i cem’iyyet-i vasl) bir isim tamlaması vardır.

c.c. Cümle Çeşitleri ve Yapıları:

Gazelde, kelime kadrosu bakımından isim ve isim soylu kelimeler görülmesine rağmen, isim cümlesi yoktur. Gazelin tamamında 9 fiil cümlesi bulunmaktadır.

Birinci, dördüncü ve altıncı beyitlerde ikişer ayrı fiil cümlesi bulunmaktadır. Bunların hepsi de devrik ve basit cümledir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

1.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî	dâde i giryânum	şerh ider
	kim	şerh ider

4.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî	odlar	saçılır
	şem'	şerh ider

6.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî		diyesin (yan c.)
	sen/	şerh idesin

İkinci, üçüncü, beşinci ve yedinci beyitlerde şartlı bileşik cümle vardır.

2.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî	eyyâm	yaza (yan c.)
	gussa-i hecr ü gam-ı devrânım	şerh olmaya (temel cümle)

3.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî	felek	dürdi
	efsâne-i hicrânım	şerh olalı (yan c.)

5.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî		n'ola
	sen / hem-dem	şerh eylesin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

7.Beyit:

Şair/Anlatıcı	Özne	Yüklem
Celîlî	Celîlî nâle vü efgânüm	yol bulsa (yan c.) şerh eyler idi

Gazelde fiil cümlelerinin çok olması Celîlî'nin gazelde fiiliyatı, içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi anlatmak, şerh etmek istemesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Fiil cümlelerinin yüklemeleri, şerh kelimesiyle birlikte kullanılan “etmek, olmak” yardımcı fiilleridir. “Şerh” kelimesine dikkati çekip vurgu yapmak ve şiirsel anlatımı daha etkili kılmak amacıyla devrik cümleler kurulmuştur.

Şiirsel dilin oluşmasında, şiirsel yapının kurulmasında devriklemeler, başka bir deyişle her çeşit öncelemeler, divan şiirinde bir “söz mimarlığı” niteliğindedir.⁵³

Celîlî, “-e” istek kipini beyitlerin başında öncelemiştir. Yüklem öncelemesinde kişiye odaklanma söz konusudur. Bu, “istek belirten yüklem öncelemesi”dir.

Diyessin perde-i râzum nice keşf olduğunu

İdesin subh gibi çâk-i girîbânüm **şerh**

Aşağıdaki beyitte de “durum belirten yüklem öncelemesi” vardır:

Dürdi tûmâr-ı gam u mihnet-i Ferhâd'ı felek

Olalı ‘âleme efsâne-i hicrânüm **şerh**

Öncelenen yüklemle kötü durumun âşık/şair yönünden önemi anlatılmak istenmiştir. Ayrıca görülen, belirli geçmiş zaman anlamı yansıtmakta ve nesneyi doğrudan etkilemektedir. Bu yüklemlele âşığın/şairin durumu ön plana çıkarılarak içine düştüğü acıklı durum anlatılmaktadır.

c.d. Cümlelerde Zaman ve Şahıs:

Gazeldeki 4 basit cümle “geniş zaman”lıdır (ider/3 kez, saçılır) ve üçüncü tekil şahısla anlatılmıştır. Diğer basit cümle (6. beyit) istek kipindedir.

⁵³ Cem Dilçin, Stilistik Açından Öncelemeler ve Fuzulî'nin Şiirlerinde Yüklem Öncelemesi, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi I, İstanbul, 2008, s.42.

Bileşik cümlelerin yan cümlelerinde istek kipi (olmaya, olalı, bulsa...); temel cümlelerinde ise belirli geçmiş zaman (dürdi, eylerdi...) ve II. ve III. tekil kişiyle anlatılmıştır.

Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve yedinci beyitlerde üçüncü tekil kişi "o"; beşinci ve altıncı beyitlerde ikinci tekil kişi "sen" vardır.

I.kişi iyelik ekleriyle (-um/-üm) vurgulanılarak kullanılan "şerh" kelimesi "ben" kavramını pekiştirmekte ve şairin duygularını vurgulamaktadır.

Sonuç

Celîlî, "elem, gam, mihnet, endûh, hicrân, cünûn, sevdâ, zahm, dert" kavramlarını ve bunlarla ilgili duygularını anlatmak için "şerh" kelimesinden yararlanmış ve genellikle ıztırabın şerhini konu edinmiştir.

Varlığın esrarını şerh etmek gibi temalara girmemiş veya girememiştir. İmajlarının ikinci anlamları varsa da yetersizdir. Belki de şairin hayatı veya meczup kişiliği ikinci imajlara girmesine müsaade etmemiştir.

Şair "şerh" kelimesinin geçtiği gazellerinde iki farklı psikoloji içindedir: Birincisi derdini, gamını sevgiliye iletme, şerh etme dileği; ikincisi ise bunu yapacak gücü kendisinde bulamama ve bir başka varlıktan yardım istemesidir. Böyle bir halet-i ruhiyye içinde derdini anlatacak üçüncü bir varlığa ihtiyaç duymakta; derdini, sevgiliye şerh etmek isteği baskın çıkmakta ve bunu da şerh araçlarıyla gerçekleştirmek istemektedir.

Metin şerhinde şairin hayatı esas olamaz; şair metni yazdıktan sonra yorum, onun hayatı ve tecrübesi ile sınırlı kalamaz. Pek çok şair veya yazar, asırlardır yorumlanmakta, şerh edilmektedir. Ancak, bütün bunlar onların hissettikleri ile sınırlı değildir. Metin, şairden çıktıktan sonra mana çoğalır ve çok anlamlılık kazanır. Celîlî için de böyledir. Şair, soyut kelimelere yer vererek daha çok iç dünyaya, psikolojiye dayanan bir anlatımı tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

CANIM, Rıdvan (2000). **Latîfî, Tezkiretü'Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

CENGİZ, Halil Erdoğan (1982). **Divan Şiiri Antolojisi**, Ankara: Turhan Kitabevi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

- CEYLAN, Ömür (2000). **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, İstanbul: Kitabevi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2001). **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul: Kitabevi.
- DEMİREL, Şener (2005). **Dinle Neyden (Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Çalışma)**, Ankara: Araştırma Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem (1991). "Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", **Türkoloji Dergisi**, IX. Cilt, Sayı:1, s. 43-98, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DOĞAN, Muhammet Nur Doğan (1999). "Metin Şerhi Üzerine", **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- İPEKTEN, Halûk (1996). **Fuzûlî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1980). **Sehî Bey Tezkire "Heşt Behişt"** İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- İSEN, Mustafa (1994). **Kühü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Ankara: AKM Yay.
- KAZAN, Şevkiye (1997). **Hâmidî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme-Tenkidli Metin)** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- KILIÇ, Filiz (1994). **Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-Tenkidli Metin**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KOÇ KESKİN, Neslihan (2008). "Dede Korkud'un Kopuzundan Osmanlı Şiirindeki Aşkın Kopuzuna", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter: 72-88**
- KORTANTAMER, Tunca (1994). "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İzmir: **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, VIII: 1-10.
- KURNAZ, Cemal (1996). **Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

- KUT, Günay (2000). “Bir Şairi Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, 10: 169.
- KUTLUK, İbrahim (1989). **Kınalı-zâde Hasan Çelebî, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ**, I.C. Ankara: TTK Yay.
- LEVEND, Agah Sırrı (1988). **Türk Edebiyatı Tarihi**, 1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MACİT, Muhsin (2005). **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- MENGİ, Mine (2000). **Divan Şiiri Yazıları**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (2006). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınları.
- SARAÇ, M. A.Yekta (2006). *Şerhler*, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.II, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. s.121-133.
- SARAÇ, M.A.Yekta (1999). “*Divan Tahlilleri Üzerine*”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, 8: 293-299.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). **Ahdî ve Gülşen-i Şu‘arâsı (İnceleme-Metin)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- TARLAN, Ali Nihad (1985). **Fuzûlî Divanı Şerhi I.II.III.**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- TARLAN, Ali Nihad (1997). **Necâti Beg Divanı**, İstanbul: MEB Yay.
- TARLAN, Ali Nihad. (1981). **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ULUDAĞ, Süleyman (1999). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Marifet Yayınları.
- YAZIR, Elmalı Hamdi. (1995). **Hak Dîni Kur’an Dili**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YEKBAŞ, Hakan (2008). *Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi** 23: 189-217.

<http://sufizmveinsan.com>

<http://www.darulkitap.com/oku/kuran/tefsirler/elmalitefsiri/94.htm>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*